

میزان خودارزیابی اسلامی در دانشجویان؛ دانشگاه اصفهان

پژوهشی

راضیه آقابابایی^۱ MSc، احمدرضا نصر اصفهانی^۱ PhD، حمید رحیمی* PhD

*دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

^۱دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

چکیده

اهداف: اسلام برای انسان جایگاهی قایل است که در هیچ مکتب دیگری نظیر آن را نمی‌توان دید و با ارزش‌های اصیل خود، رهنمودهای متناسب با تمامی مراحل و شرایط زندگی انسان دارد. هدف از این مطالعه، بررسی میزان خودارزیابی اسلامی دانشجویان دانشگاه اصفهان بود.

روش‌ها: این مطالعه توصیفی در دانشجویان رشته‌های مختلف دانشگاه اصفهان در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹ انجام شد. ۳۰۰ نفر به‌عنوان نمونه به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. ابزار اندازه‌گیری پرسش‌نامه محقق‌ساخته خودارزیابی اسلامی در قالب ۲۰ گویه بسته‌پاسخ برحسب طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت شامل مولفه‌های مشارطه، محاسبه، مراقبه و معاتبه بود تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار آماري SPSS 11 و آزمون‌های ضریب همبستگی، تحلیل واریانس چندگانه و T تک‌نمونه‌ای انجام شد.

یافته‌ها: میانگین همه مولفه‌های خودارزیابی بالاتر از حد متوسط بود ($p=0/0001$; $df=399$). بین هر یک از مولفه‌های خودارزیابی رابطه مثبت و معنی‌دار وجود داشت. خودارزیابی با هیچ‌کدام از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی رابطه معنی‌دار نداشت. میانگین خودارزیابی اسلامی در زنان بیشتر از مردان، در مقطع کارشناسی بیشتر از مقاطع تحصیلات تکمیلی و در دانشجویان رشته‌های الهیات و روان‌شناسی بیشتر از سایر رشته‌ها بود. بین نظرات افراد برحسب رشته و مقطع تحصیلی تفاوت مثبت و معنی‌دار وجود داشت، اما این تفاوت برحسب جنسیت، تحصیلات پدر و شغل پدر، معنی‌دار نبود.

نتیجه‌گیری: دانشجویان دانشگاه اصفهان از نظر ۴ مرحله خودارزیابی اسلامی در وضعیت نسبتاً خوبی قرار دارند. رشته و مقطع تحصیلی بر میزان خودارزیابی اسلامی در دانشجویان موثر است، اما جنسیت، تأثیری در آن ندارد.

کلیدواژه‌ها: خودارزیابی، خودارزیابی اسلامی، دانشجویان، شاخص‌های دینی

Level of Islamic self assessment in students; Isfahan University

Agha Babayi R.¹ MSc, Nasr Isfahani A. R.¹ PhD, Rahimi H.* PhD

*Faculty of Human Sciences, Kashan University, Kashan, Iran

¹Faculty of Educational Sciences & Psychology, Isfahan University, Isfahan, Iran

Abstract

Aims: In Islam, the place of people is so high that in no other belief can be seen and with its original values, it has guidelines and procedures in accordance with all conditions of human life. The aim of this study was to evaluate the level of Islamic self-evaluation in students of Isfahan University.

Methods: This descriptive study was conducted in different field students of Isfahan University in 2010-11 academic years. 300 students were selected by purposeful sampling method. The measurement tool was a researcher-made Islamic self-evaluation questionnaire included 20 closed-answer items in Likert's 5 part spectrum consisted of stipulation, calculating, meditation and expostulation components. Data analysis was done by statistical software SPSS 11 and using the correlation coefficient, one sample T and MANOVA tests.

Results: The mean of all self-evaluation components were above average ($p=0.0001$; $df=299$). A significant positive relationship was between each self-evaluation components. None of the demographic characteristics were significantly associated with self-evaluation. The mean of Islamic self-evaluation in women was more than men, in undergraduate students was more than postgraduate students and in theology and psychology were more than other fields. There was a significant difference in opinion regarding field and level of education, but there wasn't any significant difference in terms of gender, father's education and father's occupation.

Conclusion: Students of Isfahan University are in a nearly good position according to 4 steps of Islamic self-evaluation. Field and level of education of students are effective on Islamic self-evaluation level, but gender does not affect it.

Keywords: Evaluation, Self-Evaluation, University Students, Religious Indicators

مقدمه

دین مبین اسلام با ارزش‌های اصیل خود که مبتنی بر فطرت انسان است، رهنمودهای متناسب با تمامی مراحل و شرایط زندگی انسان دارد. با توجه به شمول احکام اسلامی، در مرحله تشکیل حکومت اسلامی توسط رسول اکرم (ص) و امیرالمومنین (ع) که سیره عملی‌شان مبتنی بر اسلام و انعکاس اعتقادات و ارزش‌های اسلام در صحنه جامعه است. در مرحله فرآیندها نیز یک نظام کاربردی ارائه می‌دهد که می‌تواند چراغ راه بشریت در زمینه مدیریت انسان‌ها و جوامع شود. اسلام برای انسان جایگاهی قایل است که در هیچ مکتب دیگری نظیر آن را نمی‌توان دید. قرآن به انسان گوشزد می‌کند که تو تکریم‌شده پروردگار عالم هستی و استعداد آن را داری که به مقامی برسی که مسجود ملائکه شوی و در قرب خداوند به‌جایی برسی که هیچ ملکی را توان آن نباشد. برای مثال آیه ۷۰ سوره اسرا می‌فرماید: "ما فرزندان آدم را بسیار گرامی داشتیم و آنها را به مرکب بر و بحر سوار کردیم و از هر غذای لذیذ و پاکیزه، آنها را روزی دادیم و بر بسیاری از مخلوقات خود برتری و فضیلت بزرگ بخشیدیم".

در باب معرفت نفس و کرامت آن، علاوه بر قرآن کریم به‌عنوان ثقل اکبر، میان کلام و سیره معصومین نیز می‌توان به مواردی اشاره کرد. امام هادی (ع) می‌فرماید: "هر کسی که نزد خودش پست و بی‌ارزش است، پس تو از شر او در امان نباش" [۱]. امام علی (ع) می‌فرماید: "هر کس که شرافت و بزرگی یافت، خود را از امور پست باز می‌دارد" [۲]. امام علی (ع) همچنین می‌فرماید "آنان که کرامت نفس دارند، هرگز با ارتکاب گناه آن را پست و مرهون نمی‌کنند" [۲].

با استناد به موارد فوق می‌توان گفت که معرفت نفس و حفظ کرامت آن، راهی است که انسان را به قرب الهی و کمال مطلوب می‌رساند و حدیث معروف "من عرف نفسه فقد عرف ربه" موبد دیگری بر این مطلب است. در باب اهمیت خودشناسی باید گفت که خودشناسی زمینه‌ساز خودارزیابی است. قرآن کریم نه‌تنها به ما می‌گوید که هر کسی بررسی کند ببیند برای فردایش چه فرستاده است بلکه بهترین راه را همین معرفت نفس و سیر و سلوک نفس می‌داند. از آن جمله در آیه ۱۰۵ سوره مبارکه مائده می‌فرماید: "یا ایها الذین آمنوا علیکم انفسکم"

فراموشی اعمال و غفلت از محاسبه آنها، سبب هلاک اکثر مردمان و خسران ایشان است. اگر انسان به محاسبه اعمال اعضا و جوارح خود نپردازد و طاعات و حسنات خود را موازنه نکند و سود و زیان عمر خود را که سرمایه اوست، بررسی ننماید عاقبت امر او به هلاکت منجر می‌شود. خداوند تعالی می‌فرماید: "ترازوهای عدل را در روز قیامت قرار می‌دهیم، به هیچ چیز و هیچ نفسی ظلم نمی‌شود و همه اعمال ایشان را به حساب خواهیم آورد (سوره انبیا، ۴۷) [۳]. و دیگر فرموده است: "هر که به‌قدر ذره‌ای عمل خیر کند آن را خواهد دید و به‌قدر ذره‌ای از هر که عمل شر سر بزند به آن خواهد رسید." (سوره الزلزله، ۷ و ۸) و دیگر می‌فرماید: "قسم به پروردگار تو از همه ایشان سؤال خواهیم

کرد از آنچه می‌کنند" (سوره حجر، ۹۲ و ۹۳) [۳].

پیامبر اکرم (ص) فرمود: "به محاسبه خود برسید پیش از آنکه حساب شما را بکنند و اعمال خود را بسنجید پیش از آنکه به ترازوی عرصه محشر آنها را بسنجند" [۴]. در همین راستا، حضرت علی (ع) می‌فرماید: با نفس خود مبارزه کن و مانند شریکی که از شریک خود حساب می‌کشد حساب بکش و حقوق خدا را از او مانند دشمنی که از دشمن حقوق خود را طلب می‌کند بخواه زیرا سعادت‌مندترین مردم کسی است که بر محاسبه نفس سخت‌گیر باشد [۵].

ملاک این ارزیابی چنان‌که در برخی از احادیث آمده است، پیشرفت نسبت به روز قبل است [۶]. امام جعفر صادق (ع) فرمود که محاسبه نفس خود را بکنید پیش از آنکه از شما مطالبه حساب آن را بکنند. به‌درستی که برای قیامت، پنجاه موقف است که در هر موقعی هزارسال آدمی را نگاه می‌دارند و حساب از او می‌جویند. مستفاد از این حدیث، آن است که محاسبه در دنیا کفایت این موقف‌ها را می‌کند و نیز از آن حضرت نقل شده که اگر در محاسبه روز قیامت هیچ هولی نمی‌بود مگر حیا و خجالت عرضه اعمال به ملک متعال و بر افتادن پرده از روی کار و رسوایی در حضور جمیع مخلوقات، سزاوار این بود که آدمی در سر کوه‌ها مقام سازد و به آبادانی‌ها نیاید و نیشامد و نخورد و نخوابد، مگر به‌قدری که او را از تلف شدن محافظت نماید. هر که اعتقاد کامل داشته و از احوال قیامت مطلع است چنین رفتار می‌کند و هر کسی می‌بیند که قیامت او برپا شده و در دل مشاهده می‌کند که در آن هنگام در حضور پروردگار ایستاده، پس چون اینها را تصور نمود، مشغول محاسبه نفس خود می‌شود که گویا او را فرا خوانده و در موقف سؤال قرار داده‌اند [۷]. از حضرت موسی کاظم (ع) نقل شده که شیعه ما نیست هر که هرروز محاسبه خود را نکند. پس اگر عمل نیک از او سرزده باشد، از خدا طلب زیادتی کند و اگر عمل بدی سرزده باشد توبه و استغفار نماید [۱].

پس آدمی به منزله تاجر راه آخرت است که سرمایه او، عمر و نفس، یاور او در این راه است و او باید با تحصیل اخلاق حسنه و صفات فاضله و ترک صفات رذیله و معاصی به‌نفع این تجارت دست یابد. خودارزیابی از طریق رابطه (مشارطه، مراقبه، محاسبه، معاتبه) می‌تواند راه تزکیه نفس و حرکت به‌سوی نعیم ابدی و سعادت سرمدی باشد [۸].

مشارطه: عبارت از این است که انسان در هر شبانه‌روز یک دفعه با نفس خود شرط نموده و از آن عهد و پیمان گیرد که پیرامون معاصی نرفته و چیزی که موجب ناخشنودی پروردگار شود از او صادر نشود. پس سفارش بسیار به خود کند در خصوص اینکه هر رفتاری که در آن شبانه‌روز می‌خواهد انجام دهد، عاقبت آن را ملاحظه کند. مردی از حضرت رسول (ص) طلب وصیتی و نصیحتی نمود، حضرت تا سه مرتبه به او فرمود: "اگر من تو را نصیحتی کنم به‌جا خواهی آورد؟ و هر دفعه آن شخص عرض کرد: بلی. پس حضرت فرمود که "هر وقت اراده کاری کنی، در عاقبت آن تامل کن، اگر نیک باشد بکن و اگر عاقبت

ارتباطی با نگرش دینی نشان می‌دهد ضمن آنکه بین میزان مادیرگرای و نگرش دینی رابطه منفی نشان می‌دهد. بین شغل و تحصیلات پدر و مادر و نگرش دینی رابطه‌ای وجود ندارد اما بین هزینه و درآمد و نگرش دینی رابطه وجود دارد [۱۲].

برازلتون و همکاران معتقدند که دینداری بر نگرش‌های دانشجویان نسبت به علم، به‌عنوان یک حرفه و بر باورهای آنان نسبت به مفاهیم و شواهد علمی تأثیر بسزایی دارد. همچنین دینداری عامل قابل ملاحظه‌ای در برنامه‌ریزی آموزش علوم است [۱۳].

هانسیرگر و همکاران طی مطالعه‌ای طولی نشان می‌دهند که سطح میانگین شک‌ها در جوانان در حد متعادل و متوسط است و بیشترین شک‌ها براساس ناتوانی مذهب در بهتر ساختن افراد، مصونیت کتاب مقدس از خطا و لغزش و فشار برای قبول آموزش‌های مذهبی است [۱۴].

در پژوهش اسمیت و فاریس، بیشتر نوجوانان ایالات متحده اظهار می‌کنند که اعتقادات دینی نقش مهمی در زندگی آنان بازی می‌کند. ۳۰٪ آنان اعتقادات دینی را بسیار مهم، ۳۰٪ تا حدودی مهم و ۴۰٪ کم‌اهمیت می‌دانند. ۴۰٪ نوجوانان ایالات متحده به‌صورت روزانه، ۲۲٪ به‌صورت هفتگی، ۹٪ به‌صورت ماهیانه یا بیشتر به دعا و نیایش می‌پردازند؛ درحالی که ۲۲٪ اصلاً به دعا و نیایش نمی‌پردازند. بخشی از نوجوانان ایالات متحده نسبت به مذهب بیگانه‌اند و حتی نسبت به مذهب خشونت نشان می‌دهند، درحالی که بخش بزرگ و اکثریت نوجوانان ایالات متحده (۶۹٪) دارای نگرش مثبتی نسبت به مذهب هستند و معتقدند که کلیسا نقش و تأثیر بسزایی در جامعه دارد؛ درحالی که ۲۱٪ نوجوانان تأثیر کلیسا بر جامعه را بسیار کم و ۱۰٪ بدون تأثیر می‌دانند [۱۵].

هدف از انجام این مطالعه ساخت ابزاری دینی به‌منظور سنجش میزان خودارزیابی اسلامی براساس مدل چهارمرحله‌ای و بررسی میزان خودارزیابی اسلامی براساس مدل چهارمرحله‌ای در دانشجویان دانشگاه اصفهان بود.

روش‌ها

این مطالعه که از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی-پیمایشی است در کلیه دانشجویان رشته‌های الهیات، روان‌شناسی، مهندسی کامپیوتر، مهندسی مکانیک، زیست‌شناسی و زمین‌شناسی دانشگاه اصفهان که در سال تحصیلی ۹۰-۱۳۸۹ مشغول به تحصیل بودند، انجام شد. از میان جامعه آماری، ۳۰۰ نفر به‌عنوان نمونه به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. سعی بر آن بود تا رشته‌هایی مانند الهیات، روان‌شناسی، زیست‌شناسی و زمین‌شناسی انتخاب شوند که ماهیتاً، فرد را بیشتر با یاد خدا مواجه می‌کنند و در مقابل رشته‌های فنی نیز انتخاب شوند و نتایج آنها با هم مقایسه شد. ابزار اندازه‌گیری شامل پرسش‌نامه محقق ساخته خودارزیابی اسلامی در

مراقبه: عبارت از آن است که فرد در تمام شبانه‌روز متوجه نفس خود باشد و در هر کاری که می‌خواهد بکند، مراقب احوال آن باشد زیرا اگر آن را به خود واگذاری، همه آن سفارش‌های گذشته را فراموش می‌کند و عهد و پیمان را می‌شکند. از جمله اموری که در مراقبه لازم است آن است که انسان در هر حالی از حرکت و سکون متوجه به جانب خدا باشد و او را مراقب خود دانسته و بداند که خدای تعالی بر ضمیر همه آگاه و به جمیع اعمال و افعال آنها بینا بوده و اسرار دل در نزد او مکشوف و ظاهر است. خداوند می‌فرماید: "الم یعلم بان... بری" یعنی آیا انسان عالم نیست به اینکه خدا همه چیز را می‌بیند (سوره علق، آیه ۱۴). در حدیث قدسی نقل شده است که "این است و جز این نیست که در بهشت عدن کسانی ساکن می‌شوند که چون قصد معصیتی کردند عظمت مرا یاد آورده و متوجه من باشند و به این جهت آن را ترک کنند [۷].

محاسبه: آن است که فرد در آخر هرروز وقتی را معین کند برای محاسبه تا در آن وقت از نفس خود آنچه را که در اول روز شرط کرده بود و عهدهایی را که گرفته بود، حسابرسی نماید. در احادیث متعددی وارد شده است که در روز قیامت از هر فردی سؤال می‌کنند: عمری که به تو داده شد چگونه آن را صرف نموده‌ای؟ از جسمی که به او عطا شده چگونه استفاده نموده‌ای؟ مالی که داری از کجا تحصیل کرده و به چه مصرفی رسانده‌ای؟ [۷].

معاتبه: عبارت از آن است که بعد از آن که در آخر روز، حساب نفس خود را رسید و آن را خیانته‌کار و مقصر یافت، سزاوار نیست که مسامحه کند و آن را مهمل گذارد. زیرا این باعث جرات نفس می‌شود و معتاد به خیانت و تقصیر می‌شود. پس باید در مقام عتاب نفس برآید. امام جعفر صادق (ع) در باب تزکیه نفس می‌فرماید: "خوشا به‌حال بنده‌ای که با هوای نفس خود جهاد کند و هر که لشکر هوای نفس خود را بشکند، به رضای پروردگار ظفر می‌یابد و هر که عقل او بر نفس اماره‌اش غالب کند، پس به تحقیق به فوز عظیم فاز گشته است [۷].

خلیفای فر و همکاران [۹] و آنریباجانی [۱۰] سطح دینداری دانشجویان را بالاتر از سطح متوسط می‌دانند. علوی گزارش می‌کند که ۰/۹ دانش‌آموزان رفتار دینی مطلوبی از خود نشان می‌دهند و همچنین بین رفتار دینی و نوع مدرسه و جنسیت دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؛ ولی بین رفتار دینی دانش‌آموزان و پایه تحصیلی آنان رابطه‌ای وجود ندارد [۱۱].

کساورز همچنین گزارش می‌کند که از نظر متغیرهای جمعیت‌شناختی، بین نگرش دینی دانشجویان تفاوت وجود دارد. برای مثال، نگرش دینی دانشجویان شاغل به تحصیل در دانشکده ادبیات و علوم انسانی از دانشجویان مهندسی قوی‌تر و نگرش دینی دانشجویان متاهل از دانشجویان مجرد قوی‌تر است. ب افزایش مقطع تحصیلی، نگرش دینی دانشجویان روبه پایین میل می‌کند. وی رابطه مثبتی بین متغیرهای جامعه‌پذیری مذهبی و میزان استفاده مذهبی از وسایل

عاملی پرسش‌نامه خودارزیابی، ۴ مولفه آن را تایید کرد که در آن ۶۴٪ واریانس سؤال‌ها استخراج شده بود. طبق آزمون KMO (۰/۶) و بارتلت، حجم نمونه کافی بود و عوامل مورد نظر در جامعه وجود داشت. برای تعیین پایایی مولفه‌های پرسش‌نامه، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. ضریب پایایی پرسش‌نامه خودارزیابی ۰/۹۴٪ برآورد شد که در سطح آلفای ۱٪ معنی‌دار بود.

قالب ۲۰ گویه بسته‌پاسخ برحسب طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت شامل ۴ مولفه (مشارطه، محاسبه، مراقبه و معاتبه) بود (جدول ۱).
روایی ابزار از طریق روایی محتوایی، صوری و سازه مورد تایید متخصصان و کارشناسان قرار گرفت. ابتدا پرسش‌نامه در قالب ۲۳ سؤال طراحی شده بود که پس از اجرای مطالعه مقدماتی و تعیین روایی و پایایی به ۲۰ سؤال تقلیل داده شد. همچنین نتایج تحلیل

جدول ۱) پرسش‌نامه خودارزیابی اسلامی

گویه‌ها	کاملاً موافقم	موافقم	نظری ندارم	مخالفم	کاملاً مخالفم
۱- اول هر روز زمانی را برای شرط با خود معین می‌کنم.					
۲- معتقد به شرط و شروط گذاشتن و عهد و پیمان بستن با خود هستم.					
۳- با خود عهد می‌کنم آنچه موجب ناخشنودی پروردگار می‌شود را انجام ندهم.					
۴- با خود عهد می‌کنم آنچه را انجام دهم که رضایت پروردگار را در پی داشته باشد.					
۵- با خود عهد می‌کنم عاقبت کارهایم در طول شبانه‌روز را قبل از انجام آنها در نظر بگیرم.					
۶- در تمامی لحظات متوجه اعمال خود هستم تا خطایی از من سر نزنم.					
۷- در هر حالی خداوند را مراقب بر اعمال خود می‌دانم.					
۸- هیچ‌گاه نفس را به حال خود وا نمی‌گذارم.					
۹- به نظر من خداوند بر ضمیر، اعمال و افعال انسان‌ها بیناست.					
۱۰- گناه را به سبب ترس از خداوند ترک می‌کنم.					
۱۱- به انجام حسابرسی اعمال معتقد هستم.					
۱۲- آخر هر روز زمانی را برای حسابرسی اعمال خود در شبانه‌روز اختصاص می‌دهم.					
۱۳- معتقد به حسابرسی روز قیامت پیرامون چگونگی گذر عمر هستم.					
۱۴- به خود حسابرسی قبل از حسابرسی دیگران اعتقاد دارم.					
۱۵- به حسابرسی جزء به جزء روز قیامت اعتقاد دارم.					
۱۶- پس از محاسبه نفس اگر آن را خیانتکار یافته‌ام، سهل‌گیری نمی‌کنم.					
۱۷- پس از محاسبه نفس اگر آن را خیانتکار یافته‌ام، سرزنش می‌کنم.					
۱۸- عقیده دارم سهل‌گیری در قبال نفس به آن جرات می‌دهد.					
۱۹- اعتقاد دارم عدم عتاب به نفس آن، را معتاد به خیانت و تقصیر می‌گرداند.					
۲۰- عقیده دارم جهاد با نفس، رضای پروردگار را در پی دارد.					

داشت. بیشترین میزان ارتباط بین مولفه محاسبه و معاتبه با ضریب ۰/۴۱ (p=۰/۰۰۰۱) و کمترین ارتباط بین مشارطه و معاتبه با ۰/۱۸ (p=۰/۰۴۵) بود (جدول ۲).

تجزیه و تحلیل داده‌ها در سطح آمار استنباطی (ضریب همبستگی، تحلیل واریانس چندگانه، آزمون T تک‌نمونه‌ای و غیره) با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS 11 صورت گرفت.

جدول ۲) ضریب همبستگی بین هر یک از مولفه‌های خودارزیابی

متغیر	مراقبه	مشارطه	محاسبه	معاتبه
مراقبه	r	-		
	p	-		
مشارطه	r	۰/۳۲	-	
	p	۰/۰۰۰۱	-	
محاسبه	r	۰/۲۱	۰/۳۴	-
	p	۰/۰۴	۰/۰۲	-
معاتبه	r	۰/۲۲	۰/۱۸	۰/۴۱
	p	۰/۰۴	۰/۰۴۵	۰/۰۰۰۱

نتایج

براساس نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای، میانگین همه مولفه‌های خودارزیابی بالاتر از حد متوسط بود (df=۲۹۹؛ p=۰/۰۰۰۱). بالاترین میانگین مربوط به مولفه مشارطه (۱۹/۴±۲/۷۵؛ t=۱۰۳) سپس مراقبه (۱۸/۹۵±۲/۸۸؛ t=۹۶) بعد از آن محاسبه (۱۸/۸۷±۲/۶۳؛ t=۱۰۴) و کمترین میانگین مربوط به مولفه معاتبه (۱۷/۳±۳/۳۸؛ t=۳۸/۸) بود.

بین هر یک از مولفه‌های خودارزیابی رابطه مثبت و معنی‌دار وجود

خودارزیابی با هیچ کدام از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی رابطه معنی‌دار نداشت (جدول ۳).

میانگین خودارزیابی اسلامی در زنان بیشتر از مردان، در مقطع کارشناسی بیشتر از مقاطع تحصیلات تکمیلی و در دانشجویان رشته‌های الهیات و روان‌شناسی بیشتر از سایر رشته‌ها بود (جدول ۴). بین نظرات افراد در مورد خودارزیابی برحسب رشته تحصیلی و مقاطع تحصیلی تفاوت مثبت و معنی‌دار وجود داشت، اما این تفاوت برحسب جنسیت، تحصیلات پدر و شغل پدر، معنی‌دار نبود (جدول ۵).

بحث

آزمون T نشان داد میانگین هر یک از مولفه‌های خودارزیابی بالاتر از حد متوسط است. به عبارتی دانشجویان در هر یک از مولفه‌های خودارزیابی دارای وضعیت نسبتاً خوبی هستند. بالاترین میانگین مربوط به مولفه مشارطه با میانگین ۱۹/۴ و کمترین میانگین مربوط به مولفه معاتبه با میانگین ۱۷/۳ است. این نشان می‌دهد مولفه مشارطه در وضعیت مطلوب‌تری نسبت به ۳ مولفه دیگر قرار دارد. یافته‌های فرضیه اصلی پژوهش حاضر با یافته پژوهش‌های *خندایاری‌فر و همکاران؛ آذربایجانی و اسمیت و فاریس* همسویی و مطابقت دارد. *خندایاری‌فر و آذربایجانی* در تحقیقات خود به این نتیجه رسیدند که سطح دینداری دانشجویان بالاتر از سطح متوسط بوده است. *اسمیت و فاریس* نشان دادند که اکثر نوجوانان ایالات متحده اظهار کرده بودند که اعتقادات دینی نقش مهمی در زندگی آنان بازی می‌کند [۹، ۱۰].

جدول ۲ نشان داد بین هر یک از مولفه‌های خودارزیابی رابطه مثبت و معنی‌دار وجود دارد. بیشترین میزان ارتباط بین مولفه محاسبه و معاتبه با ضریب ۰/۴۱ و کمترین ارتباط بین مشارطه و معاتبه با ۰/۱۸ است. این نشان می‌دهد دانشجویان در بُعد مشارطه به نسبت هرروز، زمانی را برای خودشان شرط تعیین می‌کنند و با خود عهد می‌کنند آنچه موجب ناخشنودی پروردگار می‌شود را انجام ندهند و کاری را انجام دهند که رضایت پروردگار را در پی داشته باشد. عاقبت کارهای خود را در طول شبانه‌روز قبل از انجام آنها در نظر می‌گیرند و معتقد به شرط و شروط گذاشتن و عهد و پیمان بستن با خود هستند. در بُعد مراقبه با خود عهد می‌کنند عاقبت کارهای خود را در طول شبانه‌روز قبل از انجام آنها در نظر بگیرند، در تمامی لحظات متوجه اعمال خود هستند تا خطایی از آنان سر نزنند، در هر حالی خداوند را مراقب اعمال خود می‌دانند، هیچ‌گاه نفس را به حال خود وا نمی‌گذارند و معتقدند خداوند بر ضمیر، اعمال و افعال انسان‌ها بیناست و گناه را به سبب ترس از خداوند ترک می‌کنند. در بُعد محاسبه به انجام حسابرسی اعمال معتقدند؛ آخر هرروز زمانی را برای حسابرسی اعمال خود در شبانه‌روز اختصاص می‌دهند، معتقد به حسابرسی روز قیامت پیرامون چگونگی گذر عمر هستند، به خود حسابرسی قبل از حسابرسی دیگران اعتقاد دارند و به حسابرسی جزء به جزء روز قیامت اعتقاد دارند. در بُعد

جدول ۳) ضرایب رگرسیون رابطه بین خودارزیابی و هر کدام از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

مدل	B	خطای استاندارد	β	t	سطح معنی‌داری
مقدار ثابت	۷۷/۸	۳		۲۵/۹	۰/۰۰۱
جنسیت	۰/۴۵	۱	۰/۰۲	۰/۴۴	۰/۶۶
مقطع تحصیلی	۰/۷۵	۰/۷۴	۰/۰۶	۱/۲	۰/۳۱
رشته تحصیلی	۰/۲۴	۰/۳	۰/۰۵	۰/۸	۰/۴۲
تحصیلات پدر	۰/۲۳	۰/۳۴	۰/۰۴	۰/۶۸	۰/۵
شغل پدر	۰/۴۸	۰/۵	۰/۰۶	۰/۹۸	۰/۳۳

جدول ۴) تحلیل توصیفی هر یک از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

متغیر	فراوانی مطلق	میانگین	انحراف استاندارد
جنسیت			
مرد	۱۲۶	۷۳/۸۲	۰/۹
زن	۱۷۴	۷۴/۵	۰/۸۴
مقطع تحصیلی			
کارشناسی	۱۶۵	۷۵/۱۷	۰/۸
کارشناسی‌ارشد	۱۱۷	۷۴/۷	۰/۹
دکتری	۱۸	۷۲/۶	۰/۵۳
رشته تحصیلی			
الهیات	۵۱	۷۶/۶	۱/۳۷
روان‌شناسی	۶۶	۷۵/۹	۱
زمین‌شناسی	۳۶	۷۴/۶۵	۱/۴۴
زیست‌شناسی	۶۰	۷۴/۱۸	۱/۵۳
مهندسی کامپیوتر	۵۱	۷۳/۵	۱/۴
مهندسی مکانیک	۳۶	۷۳/۱۶	۱/۴
تحصیلات پدر			
ابتدایی	۶۹	۷۴/۹	۲
متوسطه	۶۶	۷۳/۶۸	۱/۴۷
دبلم	۴۲	۷۵/۳۸	۱/۳۵
کارشناسی	۹۹	۷۵/۴۳	۱/۳۵
کارشناسی‌ارشد و بالاتر	۲۱	۷۳/۱۸	۱/۲۴
شغل پدر			
حوزوی	۳	۷۲/۳۸	۱/۶۸
کارمند	۱۱۴	۷۴	۱/۳
شغل آزاد	۱۲۹	۷۴/۶۸	۰/۹۶
فرهنگی	۲۴	۷۵/۳	۱/۷۳
کارگر	۳۳	۷۲/۷	۱/۳۱

جدول ۵) تحلیل واریانس چندگانه برای مقایسه میانگین نظرات افراد برحسب ویژگی‌های جمعیت‌شناختی

منبع	مجدور کل	درجه آزادی	میانگین مجدورات	F	سطح معنی‌داری
مقدار ثابت	۸۴۳۳۳۴/۲۸	۱	۸۴۳۳۳۴/۲۸	۱/۱۵	۱
جنسیت	۳۰/۶	۱	۳۰/۶	۰/۴۲	۰/۵۲
مقطع تحصیلی	۱۷۶/۴	۲	۸۳/۷	۲/۱۴	۰/۰۲
رشته تحصیلی	۶۴۴/۴۶	۵	۱۳۲/۹	۲/۲۲	۰/۰۱۷
تحصیلات پدر	۲۵۱/۴۲	۵	۵۰/۲۸	۰/۷	۰/۶۳
شغل پدر	۱۸۱/۴۳	۳	۶۰/۴۸	۰/۸۳	۰/۲۲۸
خطا	۲۰۷۱۵/۰۹	۲۸۳	۷۳/۲	-	-
مقدار کل	۱۶۸۸۱۳۶	۳۰۰	-	-	-

مقاطع تحصیلی گوناگون، نگرش متفاوتی نسبت به خودارزیابی و دین دارند. اما این تفاوت برحسب جنسیت، تحصیلات پدر و شغل پدر، مثبت است ولی معنی‌دار نیست. به عبارت دیگر، بین نگرش دانشجویان در مورد خودارزیابی برحسب جنسیت، تحصیلات پدر و شغل پدر تفاوت وجود دارد اما این تفاوت از نظر آماری مهم نیست یعنی ناچیز است. نتایج تحقیق با نتیجه تحقیق کشاورز همسویی دارد [۱۲]. وی دریافت نگرش دینی دانشجویان شاغل به تحصیل در دانشکده ادبیات و علوم انسانی از دانشجویان مهندسی قوی‌تر بوده ضمن آنکه نگرش دینی دانشجویان متأهل از دانشجویان مجرد قوی‌تر بوده است. همچنین بررسی رابطه بین مقطع تحصیلی و نگرش دینی نشان می‌دهد هر قدر مقطع تحصیلی افزایش می‌یابد، نگرش دینی دانشجویان روبه پایین میل می‌کند.

نتیجه‌گیری

دانشجویان دانشگاه اصفهان از نظر ۴ مرحله خودارزیابی اسلامی در وضعیت نسبتاً خوبی قرار دارند. رشته و مقطع تحصیلی بر میزان خودارزیابی اسلامی در دانشجویان موثر است، اما جنسیت، تأثیری در آن ندارد.

منابع

- 1- Ebn Shieh AM. Tofato oghol an al Rasul. 2nd ed. Qom: Institution Islamic Publication; 1985.
- 2- Tamimi AV. Ghoror alhakam and doror alkalam. Khansari JK, translator. Tehran: University of Tehran; 1988. [Persian]
- 3- Qoran. Shirazi Makarem N, translator. Tehran: Karim Darolqoran Publication; 2005.
- 4- Hore Ameli MH. Shieh tools. 6th ed. Tehran: Islam Publication; 1989. [Persian]
- 5- Tabarsi Noori MH. Instrument document and problems understanding. Beirut: Institution of All Bait; 1990.
- 6- Sadugh AJM. Almali. Qom: Institution of Beasat; 1997.
- 7- Naraghi MA. Well-being ascension. 2nd ed. Tehran: Ghaem Al Mohammad Publication; 2006.
- 8- Feiz Kashani M. Almohjato albeiza. Beirut: Scientific Institution of Magazine; 1982.
- 9- Khodayari-Fard M, Ghobari B. The prepare scale of religion attitude and belief measurement in student in university of Sharif. Tehran: University of Sharif; 2000. [Persian]
- 10- Azarbaygani M. Religion attitude test base on Islam view [dissertation]. Qom: Hozeh and University Publication; 2002.
- 11- Alavi HR. The study of religion behavior and related factors in high school teenagers in Kerman. Kerman Univ Med Sci J. 2007;1(2):99-114. [Persian]
- 12- Keshavarz A. The study of relationship between economic and social base in students and their religion attitudes. J Prof Ethic. 2011;5(2):9-14.
- 13- Argyle M. Psychology and religion. New York: Rutledge; 2000.
- 14- Bergin AE. Values and religious issues in psychotherapy and mental health. Am Psychol. 2004;46(4):394-403.
- 15- Bit-Hallahmi B, Argyle U. The psychology of religious behavior, belief and experience. London: Rutledge; 2005.

معاتبه پس از محاسبه نفس اگر آن را خیانتکار یافتند، سهل‌گیری نمی‌کنند و آن را سرزنش می‌نمایند، عقیده دارند سهل‌گیری در قبال نفس به آن جرات می‌دهد، اعتقاد دارند عدم عتاب به نفس آن را معتاد به خیانت و تقصیر می‌گرداند و باور دارند جهاد با نفس، رضای پروردگار را در پی دارد و به‌نوعی این ۴ مرحله با هم ارتباط دارند. براساس استنباط پژوهشگر، علت ارتباط قوی بین محاسبه و معاتبه و ارتباط ضعیف بین مشارطه و معاتبه این است که اگر روندی برای خودارزیابی اسلامی در نظر بگیریم، همان‌طور که در مقاله نیز به آن اشاره شده است، مشارطه، محاسبه، مراقبه و معاتبه به‌صورت زنجیره‌ای مشخص شده‌اند. هنگامی که مشارطه صورت می‌گیرد دو حلقه دیگر باید طی شود تا به معاتبه برسد و اگر مراقبه انجام نشود احتمال انجام مراحل دیگر به خودی خود کاهش می‌یابد. لذا چون محاسبه و معاتبه دو حلقه کنار هم هستند، هنگامی که محاسبه انجام می‌گیرد هدف از آن تلنگر خویشتن بوده و در صورت عدم رسیدن به هدف، فرد خود را سرزنش و معاتبه خواهد نمود.

جدول ۳ نشان داد بین خودارزیابی و هر کدام از ویژگی‌های دموگرافیک رابطه معنی‌دار وجود ندارد و نمی‌توانند در مدل رگرسیونی قرار گیرد. یعنی این عوامل نقش تعیین‌کننده زیادی در خودارزیابی اسلامی ندارند. نتایج تحقیق با نتیجه تحقیق علوی و کشاورز همسویی دارد. علوی دریافت که بین رفتار دینی دانش‌آموزان و پایه تحصیلی آنان رابطه معنی‌داری وجود ندارد و پایه تحصیلی از نظر آماری نقش تعیین‌کننده در خودارزیابی ندارد. کشاورز به این نتیجه رسید که بین شغل و تحصیلات پدر و مادر و نگرش دینی آنها رابطه معنی‌داری وجود ندارد، اما بین هزینه و درآمد و نگرش دینی رابطه معنی‌داری وجود دارد [۱۲].

جدول ۴ نشان می‌دهد در خودارزیابی اسلامی، میانگین خودارزیابی زنان بیشتر از مردان بوده است و زنان تمایل بیشتری به خودارزیابی خود دارند تا آقایان. این خودارزیابی در مقطع کارشناسی بیشتر از مقاطع تحصیلات تکمیلی بوده است. به عبارت دیگر، هرچه دانشجویان به مقاطع بالاتر می‌روند نسبت به فرآیند خودارزیابی فاصله می‌گیرند. دانشجویان رشته‌های الهیات و روان‌شناسی نسبت به سایر رشته‌ها تمایل بیشتری به خودارزیابی اسلامی دارند که شاید در این زمینه بتوان گفت که نقش دروس، برنامه درسی و محتوی درسی انکارناپذیر است. دانشجویانی که تحصیلات پدر آنها دیپلم و کارشناسی بوده و دارای شغل فرهنگی بودند به خودارزیابی گرایش بیشتری داشتند. این نشان می‌دهد که خانواده و فرهنگ آن نقش مهمی در دیانت و مذهب فرد دارد و خانواده‌های فرهنگی در مقایسه با سایر اقشار جامعه، در این زمینه نقش و تأثیر زیادی داشته‌اند. آزمون تحلیل واریانس چندگانه در جدول ۵ نشان داد بین نظرات افراد در مورد خودارزیابی برحسب رشته تحصیلی و مقاطع تحصیلی تفاوت مثبت و معنی‌دار وجود دارد و افراد با رشته‌های تحصیلی متفاوت و